- Title – कुवलयानन्द
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 13/26 , 71 – 92
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning –
- End – श्री रंगराजाध्वरीन्द्रवरदसूनोरप्पयदीक्षितस्य कृतिः कुवलयानंदः समाप्तः श्री
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - साहित्य
- Revisor -
- Author - अप्पयदीक्षित
1. Remarks- अपूर्ण

Nath 8/11/17

कु॰
७१

णीतिगुरवः प्रासादगृहाभ्यन्तरं प्राप्ता मात्र महापिनीपरिजनः श्रान्तो नमो सेवते स्वामिभागमला
लनीयराजनीलक्ष्मीपते रत्नमात्र अत्र लक्ष्मीपतिनाम्नो जारस्यागमनं प्रार्थयमानायाः
८ स्वैरिण्या वंचनायाम गर्वतं प्रतिश्रा क्रोशस्य प्रत्यायनम् विवृतोक्तिः श्लि[illegible]गुप्तं कवि
नाविष्कृतं यदि वृषापेहि परदेत्राद् इति वक्ति सा सूचनम् श्लेषेण गुप्तं वस्तु यथा
कथंचित्कविनाविष्कृतं चेद् विवृतोक्तिः वृषापेहीत्युदाहरणे पूर्ववत् गुप्तं वस्तु संसूच
नमिति कविनाविष्कृतम् यथा वावर्त्ती मा गा विषादं श्वसन मुरुजवं संत्यजोर्ध्वप्रव
त्तं कंपः को वा गुरुस्ते किमिह बलभिदा जृंभितेना[illegible]ऽत्र यासि प्रत्याख्यानं सुरा
णामिति भयशमनच्छद्मना कारयित्वा यस्मै लक्ष्मीमदाद्वः स दहतु दुरितं मंथमूढः
पयोधिः इदं च परवंचनाय गुप्ताविष्करणम् अपगुप्ताविष्करणं यथा दृष्ट्या केशव
गोपरागहृतया किंचिन्न दृष्टं मया तेनेह स्खलितास्मि नाथ पतितां किं नाम नालं

कु॰
७१

एतीति गुरवः प्राप्ता गृहाद्येतां शय्यां मात्रसहापि नीपरिजनः श्रांतो न मां सेवते स्वामिन्नागमतला
लनीयराजनीलक्ष्मीपते रदमान् अत्र लक्ष्मीपतिना स्त्रीजारस्यागमनं प्रार्थ्यमानायाः
८ स्तीस्मयवंचनायमगवंतं प्रति श्राक्रोशस्य प्रत्यायनमविवृतोक्तिः श्लि[illegible]ष्टगुप्तं कवि
नाविष्कृतं यदि वृथायेहिपदेनेत्रादितिवत्किमतस्सूचनम् श्लेषेणगुप्तं वस्तु यथा
कथंचित्कविनाविष्कृतं चेद्विवृतोक्तिः वृषापेहीत्युदाहृतं पूर्ववत्तत्र गुप्तवस्तुसंसूच
नमिति कविनाविष्कृतम् यथा[illegible]वत्तिमागाविषादं श्वसन मुहुर्जवं संत्यजोर्ध्वस्तव
नेकंयः कोवागुरुस्ते किमिह बलभिदा जंभितेना[illegible]त्र यामि प्रत्याख्यानं सुरा
णामिति मयशात्स्महःसुनाकारयित्वायस्मै लक्ष्मी मदाद्धः सदहन्तु रिंतेन संयमं गवः
पयोधिः इदं च परवंचनायगुप्ताविष्कारणम् अत्र गुप्ताविष्कारणं यथा इष्याकेशाव
गोपरागहृतया किंचिल्लदृष्टमया तेनेह स्खलितास्मि नाथ पतितां किं नाम नालं

४

नि शक्यं हि यत्रासौ विनसी पांच तत्रैवं प्रस्तुत रा सरित्यादीनामिति प्रकृतास्य ध्वानं का
मित्याह समूचन मित्यर्थो नरकल्पन मा भावा विष्करण मित्यनः सा कालि विनेष्ठ
दाहरणो प्रसंकेत कालस्य न संपुस्तं तन्व्याजयंती मामाजु मूढे नि भावाविष्करणप्र
स्तिते छेवं तत्तद लंकारः इति गूढोक्तिरत्यो रूपयं वेद्यदन्यं प्रतिकथ्यते वर्षाये हि
परदेशादागतिदेशात्त्वकः पंप्रतिकिं रूजर्व्यंततत्र दस्यै मीलिता पीतितदैवं दन्यं कें वि
प्रति श्लेषे तोच्यते चेत्सा गूढोक्तिः वर्षेत्यादुदाहरणम परकलत्र प्रमुपभुज्जानं कामु
कं प्रतिवक्तव्यम परदेशे त्रस्यानिमदायंतमुदाहरणं केचित्समीपे चरं तं निर्दिश्यपं प्रा
न ... नेयमप्रस्तुतप्रशंसा कार्यकारणादि व्यंग्याभावात नापि श्लेषसमा प्रसप्रकृता
र्थस्यप्रकृतार्थान्वयित्वेन विवक्षितत्वात् तस्य केवलमितर वंचनार्थ निर्दिष्ट तयैविक्षिति
विशेषसद्भावात् यन्नायो मेवि पक्षिं गतेन गणाय त्येवाल पल्नी चमां त्यक्त्वा सामि दृपुषि

वि

त

क

थावा

रतिसंधानं क्रियया मर्मगुप्तये ॥ मामालिखंतीं दृष्ट्वान्यं धनुष्कोष्यं करे लिखत् ॥ अ
त्र पुष्पचापलेखनक्रियया मन्मथोनया लिखित इति भावास्तु त्यादनेन स्वानुरागरूप
मर्मप्रकाशनापरवेचनं विवक्षितम् ॥ यथा वा ॥ दंपत्योर्निशि जल्पतोर्गृहशुकेन क
र्णितं प्रातस्तद्गुरुसन्निधौ निगदतस्तस्यातिमात्रं वधूः ॥ कर्णालंबितपद्म
रागशकलं विन्यस्य चंचूपुटे व्रीडार्ता विदधाति दाडिमफलव्याजेन वाग्बंधनम् ॥
अत्र शुकवाक्यमुद्रणयातन्मुखेन स्वकीयपरहस्यनिर्वचनप्रत्यूहजननं वचनं कृते
व्याजोक्त्या काकारगोपनं युक्तौ तदन्यगोपनमिति भेदः ॥ यद्वा व्याजोक्त्या गोपनमिह
तु क्रियया गोपनमिति भेदः ॥ एवं चापांतमालोक्य हरिं प्रतीतोमिति पल्लोपि युक्तिरेव ॥
लोकप्रवादानुकृतिर्लोकोक्तिरिति गद्यते ॥ सहस्व कतिचिन्मासान्मीलयित्वा ।
विलोचने ॥ अत्र लोचने मीलयित्वेति लोकप्रवादानुकृतिः ॥ यथा वा ॥ मदीयेव रदरा
जस्तवे नाम्नैव तेवारदवांछितदानतत्र भावं व्याख्यातात्तोनवहृसेवरदानमुद्रां विश्व

वसे एकस्त्वे विघ्नेषु स्थित्वा मनसां सर्वावलानां गतिर्गौध्यैवं गद्दितः सल्लेशमवत्ता ८
ऽभेद्धे हरिर्दक्षिणम् अत्रा कृष्णस्य पुत्रो विघ्ने पश्यिप्रे सवल्लन भमिनीत्तव त्स्याल्लंका
पा मपमानाया गोपिकौवचने विषमपश्य सवल्लत पलनत्राणप्रार्थनाहृ पेणकरिति प्र
तीक्षमानेनार्थेनगुणे विवद्धितम पीतां सल्लेशंसस्वनामित्यनेना विष्णुतम एवं नैष
धादिषु चेतो नलेकामयतेमदीयं नान्यत्र कुत्रापि चलामित्याशमिति दर्शयंतीवाक्या
दिकमप्युदाहरणम् सर्वमिदं शब्दशक्तिक्रोडि कृतगुणाविष्करणम् अर्थशक्ति
मूलगुणार्पाविष्करणं ~~मंत्रणमंगि सू च वै व स्थान खेदा~~ यथा गकारस्य च्युत
दर्शनेनभवतः किंतरातिरूत्यद्यते किंचैवं विजनस्य योर्हतजनः संभाषं वत्स्य
न्यपाद इत्या मंत्रणमंगिसूचितवृष्यावस्थानखेदलसामाश्लिष्यन्न युल्लको

कु
७५

त्कारं चिंतयंतं गोपीं हरिः पातु नः अत्रगा[illegible]स्य श्रुते त्याशामंत्रणेन तत्वया सहृदयं नु
मेतावत्कालं स्थितं तल्लब्धमित्यर्थशक्तिलभ्यं वस्तु तृतीयपादेनाविष्कृतम्
सर्वमेतत्कविनिबद्धवक्तृगुप्ताविष्करणेऽदाहरणम् कविगुप्ताविष्करणं यथानु
भूतं कुपितेन्यैयाँ त्वयामनेत्यक्ता कथायैर्षितानाम् दूरादेव विवर्जिताः सुरभ क्रियाविशेष
यः स्वगंधधूपादयः कोपं राशिणि मुंच मय्यवनते दृष्टे प्रसीदाधुनास्तं त्वद्वि णम ४
रहास्खतिरयिते सर्वीप्रमांघादिशः तत्र तावदीर्ष्यामानकलुषितदयिताप्र
सादनव्यापारो झटिति प्रतीयते दयितेरीगार्तस्य दृष्टिं प्रत्याक्रोशा विवक्षितार्थः
सच दृष्टे इत्यस्य पदस्य श्रुतोच्चारणेन संवृद्धिरूपतां प्रगवमय्याविष्कृतः कविनि
बद्धवक्तृगुप्तं परं वंचानाद्यर्थं कविगुप्तं स्वशौर्य प्रकटनार्थमिति भेदः युक्तिः प

कु°
२५

निर्गीतएवकीर्त्यभिमानस्तत्रैवतत्प्रागल्भ्यं नपुष्णाति प्रत्युतग्रहोतत्तीत्युपहासंगमीक
रोति नचकिंतवेत्यनेनाविष्कृतम् नचिषंतानदृष्टे [illegible] नाभिनानच प्रत्युता
त्रप्रतीकाराख्याः स्त्रीभिरेव द्विपः कृताः अत्र स्त्रीणां विषादि निर्मितत्वाभावः प्र
सिद्ध एव कीर्त्यभिमानस्तासां विषादिनिर्माणे कौशलमित्युपहासं व्यञ्जी करोति स
चाप्रतीकाराख्या इति प्रतीकारशब्दो विषादिष्वप्यतासां विशेषं दर्शयता
विशेषणेनाविष्कृतः सिद्धस्यैव विधानं पर्यन्तमाहुः विध्यन्तं कृतिमम् पंचमोद्दंच
ने [illegible] काले कोकिलः कोकिलो भवेत् निर्गीत विधानमननुपपुक्तिबाधितंतदर्थां
तरगर्भीकरणे नचाहृन्तरापितितंति नानालमलंकारमाहुः उदाहरणे कोकि
लस्य कोकिलत्वविधानमनुपपन्नं मदतिमधुरपंचमध्वनिशालितयालक
लजनहृद्यत्वं लक्षीकरोति नत्वपंचमोद्दंचने इति कालविशेषणेनाविष्कृ
तम् पर्यायोक्ता हेहेलाददारिएम तस्याधिशोर्द्धं जस्य जीयात वेविशजश्च

६

अर्थदानतरिणजैत्रैयाचकाः कल्पशाखिनः इयमौदार्यान्युक्तिः शौर्यान्युक्तिर्यथा रणजन्त
मात्यकृपाणस्त्रस्तुतापाग्नेः शोषिताः तदैरिणजवनितानां बाष्पपूरेण पूरिताः संपद
न्युक्तावुन्नतालंकारः शौर्यान्युक्तावन्युक्त्यलंकारः इति भेदमाहुः अनयोरनवयोगित्वन
योर्जैभ्रमात्तयोः अवकाशोनपर्यान्न तत्त्ववाङ्मलतोलरे आत्र्यं निर्लिप्तमाकाशमना
लोच्यैवविधस्य इदमेवं विधिंत्वाविर्भवित्याः स्तनमंडलम् इति सरस उक्तितारेतन्ये ना
ति शयान्युक्तेर्भेदः निरुक्तिर्योगतोनाम्नामन्यार्थत्वप्रकल्पनम् ईदृशैश्चरितैर्जाने सत्यं
देवकोराभवान् यथा पुराकवीनांगणनाप्रसंगे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव प्रतिषेधः प्रसिद्धस्य निषेधस्या
नुकीर्तनम् न द्यूतमेतत्कितव क्रीडनं निशितैः शरैः निर्गीतोनिषेधः स्वतो नुपयुक्त
त्वादर्थान्तरं गमीकरोतीति तेनचायं हन्तानिवृत्तोयं प्रतिषेधो नामालंकारः उदाहरणम्
युद्धरंगे प्रत्यवतिष्ठमानं शाकुनिकं प्रति विदग्धवचनमिदम् तत्र युद्धस्याक्षद्यूतत्वाभावो

कु·

७६

मार्ग इवाधारः कल्पनोननु तेतन्निपिपासाकुलितं मनः मानेनेवातिवाद्यमुशांमे
न्मामालिखित्यां ह्रियांस्वातंत्र्येपरीवृत्यतिष्ठतिकौशाधूपधैर्यैगतेनस्नेता
मनुबन्धताफलमियस्त्रासंजनेनामुनायः स्वच्छेन पादाल एव चरणौ
स्पष्टुं न तं मन्यते इत्याद्युदाहरणम् हेतुहेतुमतोरैक्यं हेतुं केचित्प्रचक्षते
लक्ष्मीविलासविदुषां कटाक्षा वेंकटप्रभोः अत्र कार्यकारणभावयोः ऐक्यादिप्र
त्यापनेर्यः कार्यकारणभेदव्यपदेशः यथावा आयुर्दानमहोत्सवस्य
विनतस्वर्णाणीमतो मूर्तिर्भवित्विश्वासोनयनोत्सवोमजगदृशां कीर्तेः प्रकाशो
पः श्रीनरः कलिता कृतिः सुमनसां वीरश्रियो जीवितं धर्मस्यैकनिकेत
नो विजयते वीरः कलिंगेश्वरः अत्र रामनमहोत्सवायुष्कारणादिनाध्याः वसि
नेरप्रहितनरायुष्यादिव्यपदेशः इत्यंततमलंकारलक्षणं निर्दशिताः प्रो

द्रुमतो रूपान्तं णस्य गात्रप्रतिनिर्भरणभविलसीतां प्रवानपटोः कहण
कृतत्वे अत्र णस्य हलं प्रातिणस्य गात्र मसीति वचनमनु पपुक्तं मद्रा
मध्येत्यनेन ह्रस्वत्वात्यंतं निष्कहणत्वं गर्भीकरोतीति नच्च निर्भरत्वादिवि
शेषणेनाविष्कृतत्वम् पंच्यनयोर्विधिद्वैधयोः हृदाहरणेषु वयंप्यानाप्यौति
रतंक्रमितत्वाच्च हत्वाणिनयाश्चिनष्कनिभावाप्यदानिश्चौतथैववयंप्यवि
शेषाविष्करणत्वात ये प्याविष्करणोचालंकार त्वमेवेति नच्च प्राक्
प्रस्तुतां करमकारणे व्यवस्थापितत्वात पूर्वं वाधितौ विधिप्रतिषेधौ ऋा
देपभेदत्वेनैक्यौ हृतुप्रतिसिद्धौ विधिप्रतिषेधौ तन्मात्रेति द्विनावलेकार वि
त्वेनवर्त्तिनां विनिभेदः हेतोर्हेतुमतानिर्द्देवर्णनं हेतुरुच्यते ऋसा
वुद्देतिश्रीतां प्रश्नौ नद्धेराघलभ्भुवाम पथ्यावा एषतेविद्रुमद्धाणेमहत

कु
७१

घम ईनोत्पत्तिर्भावशबलता एतेषां परांगत्वे भावोदयादयस्त्र
२ योलंकारा तत्रैव बहुदाहरणान् मुनिर्जयति योगींद्रो महात्मा कुंभसंभवः येनै
कचुलुके दृष्टौ दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ अत्र मुनिविषयरतिरूपस्य भावस्याद्भुतर
वा
सोंगम् यथानुपंस दलनोत्कंपी पीनस्तनविमर्दनः नाभ्यूरुजघनस्पर्शी
नीवीविस्रंसनः करः अत्र करुणस्य शृंगारोंगम् प्रेयोलंकारः एवमावालंका
र उच्यते यथा कदाचित् स्यामहं तरिणी रोधसि वसन् वसानः कौपीनं शि
रसि निदधानोंजलिपुटम् अयेगौरीनाथ त्रिपुरहर शंभो त्रिनयन प्र
सीदेति क्रोशन् निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् अत्र शांतरसस्य कदेति पद
सूचितास्त्रिंशत्त्वो व्यभिचारिभावोंगम् अन्यास्त्वाः परितः स्फुरंति गिरयः स्फा
रास्तथांभोधयस्तानेतानपि बिभ्रती किमपि न श्रांतासि तुभ्यं नमः आश्चर्येण

चामधुनिकानांच मतान्यालोच्य सर्वतः रसभावतदाभासभावशांतिनि
बंधनाः चत्वारो रसवत्प्रेयऊर्ज्जस्वीच समाहितम भावस्यचोदयः संधिः स
बलत्वमितित्रयः अमी प्रमाणालंकाराः प्रत्यक्षप्रमुखाः क्रमात् एवंपंच
दशान्यानप्यलंकारान्विदुर्बुधाः तत्र विभावानुभावव्यभिचारिभिर्व्यंजितो
रत्यादिहासशोकादिश्चित्तवृत्तिविशेषो रसः सयत्रपरस्यांगंतत्ररसवदलंकारः विभावा
द नुभावाभ्यामभिव्यंजिता निर्वेदादयस्त्रयस्त्रिंशद्देवतागुरुनृपद्विजकलत्रपुत्रादि . तत्र
विषयाभिव्यज्यमानारतिश्च भावः सयत्रपरस्यांगंभवति सप्रेयोलंकारः अनौचित्येनप्र
वृत्तोरसोभावश्च रसाभासोभावाभास इत्युच्यते सयत्रपरस्यांग तदूर्जस्वि भा
वस्य प्रशाम्यदवस्थाभावशांतिः तस्यांपरांगत्वे समाहितम भावस्योद्गमावस्था
भावोदयः द्वयोर्विरुद्धयोर्भावयोः परस्परस्पर्द्धी भावसंधिः बहूनांभावानांपूर्वपूर्वो

कु॰
७८

ने

न्याविलक्षणदृष्टिचातुरेणाभिलाषस्यांतरेखव्याप्तं ॥ इति संलापाध्यतिहरो मुक्तास्त्वा
ष्यः ॥ सापा अथ श्रृंगारस्य कोपव्यांतिं गमभावो दयो यथा तदघ्रविष्ट स्यदपाल
रेधिंदिने विनीषामिभवद्विलोकिनी अथ वर्षिपादेन विलिख्योपविष्टेति सा मम स्त्रि
यः अथ अनलं प्रतिदमयंत्या श्रौत्सुक्य रूपभावस्योदयः श्रृंगाररसस्यांगम
भावसंधिर्यथा एका मत्तकुसुमायुधेषु धिविवप्रव्यक्तयुं रवावली जेतुर्मंगल
पालिकेव पुलकैरन्या कपोलस्थली लीलाक्षीक्षणमात्रभाविविरहक्लेशा
सहांपक्त्यंतोर्ज्ञाशाकर्णयतस्त्रीसवतः प्रोत्साहवाद्वरम् अत्र रमणीप्रेमर
णौत्सुक्ययोः संधिः प्रभुविषयभाव स्यांगम भावशावलत्वं यथा क्वाका
र्यंशशलक्ष्मणः क्व च कुलं भूयोपि दृश्येत सा दोषाणां प्रशमाय मे श्रुत

तवैवह
पेणरु

मद्गुरुर्मुहुः स्तुतिमितिप्रसक्तौ निपावस्तु वस्तावद्धि मादृशां स्फुरतु स्तवभुजो वाचस्ततो मु
द्रिताः ॥ अत्र [illegible] प्रभुविषयरतिभावस्य वसुमती विषयरतिभावोऽगम् उर्वश्या यथा
नमस्त्यर्थिवत्सु धरेशानलसीः संत्रासतः सत्वरं यान्तीवीर विलुंठितुं समस्तं याताः
किरातावनेतिष्ठंतिक्षितिभिन्नाः प्रसूरूपुलकासीविस्मृतोपक्रमासालामृतरालै
त स्तनैरतिपं लोलैरपांगैरपि अत्र प्रभुविषयरतिभावस्य शृंगाररसाभासोऽंगं
यथा वा नयितैर्वचनजीव रंगाते सफलं जन्मन् लिंहमहीपते अत्र जन्मिपद मनेति
सार्दं पुष्यविज्ञाय यतिहि षांगणः अत्र कवेः प्रभुविषयस्य रतिभावस्य तद्विषय
द्विषद्गणरतिरूपो भावोऽप्यंगम् समाहितं यथा यशोधनः किमियं प्रपद्यत इति
स्थैर्यं मर्यत्तेवितेकिंमां नालयतीत्ययं खलु शठः कोपस्तयाप्याश्रितः इत्यन्यो

कु.
८५

समप्राधान्यसंकरो यथा अवतु नः सवितुस्तुरगावली समतिलंघि
ततुंगपयोधराः स्फुरितमध्यगतारुणनायकामरकतैकलतेव नभः
श्रियः अत्र पयोधरादिषु श्लेषमूलातिशयोक्त्यंगभूतयोरुपा
पमानेव सवितृतुरंगावल्यां गगनलक्ष्मीमरकतैकवल्लीतादा
त्म्योत्प्रेक्षा नभोलक्ष्म्यं नायिकाव्यवहारसमारोपरूपसमासोक्ति
गर्भैवोत्थाप्यते पयोधरश्लेषस्योभयोपकारकत्वात् तत उत्प्रे
क्षासमासोक्त्योरेकः कालः परस्परापेक्षया चारुत्वसमुन्मेषश्चो
भयोस्तुल्य इति विनिगमनाविरहात्समप्राधान्यम् यथा वा

राम

रेण प्रवृत्तपालनत्वाणां मूलातिशयोक्त्यात्मकासिद्धिः तत्र रूपकमुखेन दोषाभावं
तदुत्थापकत्वात् रूपकाभावे हि श्लेषापालनगात्रत्वेऽप्यावेपं तेत्यैतावदुक्त्या
वुपमैवास्तिस्थेत वेपनादिसाधर्म्यात् न श्लेषापालनं साधः कृतगात्रत्वेऽपि तादात्म्य
संभावनारूपो भेदानन्गुणशंकेन लूनाकृतीनां तमसां गात्रखंडत्वावे
पं तेषां तावदुक्तावपि सिद्धेत्यभेदाता तादात्म्यसंभावनोपयुक्त लूनाकृ(
तिरूपाधिकविशेषणोपादानात्सत्यं तथोक्ता नाकृतिलवनादिरू धर्म
पकार्यसमारोपनिमित्ता शंकां तमसां हित्वं तत्वं चेतनवत्तां त
समारोपरूपासमोक्तिरपेक्षणीया एवमुक्तो रूपकमिति विशेषः
एवमत्रातिशयोक्तिरूपकोभेदानामंगांगिभावेन संकरः ॥०॥

कुं
८६

निशागतावेव धर्मो लभ्यते न तु शशिना एकपो निशानाथैकपोक्ष
साधारणो धर्मो साधारणधर्मसमर्पितां चोत्प्रेक्षा समासो ह्योरपेक्षि
तम उत्प्रेक्षायाः प्रकृताप्रकृतसाधारणगुणक्रियारूपनिमित्तसा
पेक्षत्वात् समासे विशेषणसाम्यमूलकत्वाच्च तथापि वाक्योक्तौ पमा
मा मिवकारकेष्व मरीचिभिरिवेत्यत्र प्रांतामभ्युपगम्यान्वयभेदल
क्षस्य प्रकृताप्रकृतयोरेकैकविषयस्यार्थद्वयस्य चाभेदाध्यवसाये
न साधारण्ये संपाद्यते यो ह्युत्प्रेक्षा समासो दंगता निर्वीढा । पद्य ६६
प्रकृतकोटिगतानां मरीचिभिरित्येजानामप्रकृतकोटिगतानाम
गुलीकेशसंचयलोचनानां चतन्नदीर्घीवारणोत्पलनीलनीरंभ्रमत्विकां
ति मत्वा दिनासदृशा

राम

अंगुलीभिरिव केशसंचयं संनिगृह्य तिमिरं मरीचिभिः कुड्मलीकृतस
रोजलोचनं चुंबतीव रजनीमुखं शशी अत्रांगुलीभिरिति वाक्योक्तो
पमया तत्सापेक्षात् मुखं कुड्मलीकरणलिंगानुगृहीतायामुप
मितसमासाश्रयणे न त्वं लभ्यमानसरोजलोचनमिति समासोक्तोपम
यांचांगभूतयोरुपमानेवशाद्धि कर्तृक निशामुखचुंबनोत्प्रे
क्षा निशाशशिनोर्दंपतिव्यवहारसमारोपरूपसमासोक्तिगर्भैवो
त्थाप्यते उपमयोरुभयत्रोत्थापकत्वाविशेषात् समासोक्तिगर्भ
त्वं विना चुंबनोत्प्रेक्षाया निरालंबनत्वाच्च तत्रप्रधानाप्युत्प्रेक्षा स
मासोक्त्योरेककालयोः समप्राधान्यं पश्चादुत्प्रेक्षोपमाभ्यां प्राधि

कु॰ त्र हरिचंदनहारावितिधर्मभेदात् तस्मात्तत्रातपहरिचंदनयोर्निरूह
८० ण्योश्च सहृदयपोरभेदांशोपजीवनभेदगातिः पिमश्री वलंगामैः समुद्र
फेनचंदनं तदादायकरैरिंदुर्लिंपतीव दिगंगना अत्रोत्प्रेक्षायाः का
लभेदेपि समप्राधान्यम् अन्योन्यनिरपेक्षत्वात्स्वरूपोपाजत्वात्तदा
दायेयेति फेनचंदनरूपकमात्रोपजीवनेन पूर्वोत्प्रेक्षानपेक्षणा
त् न चैवं लिंपतीव तमोंगानिरुणीवोत्प्रेक्षाद्वयस्य संसृष्टिरेवोपमि
तिवाच्यम् लोकसिद्धपेषणालेपनपोर्विपर्य्यये द्वापात्रकारितोत्प्रेक्षा
द्वयपोर्विपर्य्यएणाचारुत्वातिशयसमुन्मेषतः संसृष्टिवैषम्यात् तस्मा
द्दर्शादिवदेकफलसाधनतया समप्रधानमिदम् उत्प्रेक्षाद्वयम् सं राम

नांप्राप्तिविकल्परूपेणाभेदवदनुगतत्वे दुःखप्रयोजनरूपेणाभेदोप्याप्ति ।
सचात्र विवक्षित एव भेदाभेदोभयप्रधानोपमेत्यालंकारिकसिद्धांतात्
तत्रप्रयोजननिष्कर्षन्यायेनाभेदांशेप्युपजीवनेन संधार एवं संपाद्य
प्रधानभूतोभेदांशस्समासोक्तिगतोनिर्वाह्यो नहिप्रकाशप्रतीतातपनप्र
नशक्तिमतः सौरतेजसः प्रीतापनयनशक्तिमात्रेणाप्रीतालूप्रयो
गितादृष्टा एवमनभ्युपगमे च पांड्योयमंसार्पितलंबहारः कॢप्तांग
रागोहरिचंदनेन आभातिबालातपरक्तसानुः सनिर्झरोद्गारइवाद्रि
राजः इत्याद्युपमापिन निर्वहेत् नह्यत्राद्रिराजपांड्ययोरुपमानोपमेय
ययोरनुगतः साधारणधर्मोनिर्दिष्टः एकत्रबालातपनिर्झरौ अन्य

कु
८८

रवनं ततःस्तानक्रीडाजनितजडभावैरवयवैः कदाचिन्मुंचेयं मदनशि
खिपीडापरिभवम् अनपद्येतावत्साधनं न संपद्येत तदा तापः शाम्य
तीत्येतावत्पर्यंकविसंभक्षेत्तदोपात्तसिद्धं पर्यं इति संभावना
रा लंकारः एवंतत्साधनं कदापिन संभवत्येवानलतापशांतिः पिगानल(
कुसुमकल्पैत्पर्यंकाविसंभक्षेत्तदोपात्तमिथ्यात्वसिध्यर्थं मिथ्या
र्थांतरकल्पनरूपा मिथ्याध्यवसितिः तिस्पुभपर्पा संभवात्संदेहः ए
वं सितं स्फटिककुंभांतस्थितिश्चेतीकृतैर्जलैः मौक्तिकं चेल्लतां सू
तेतत्पुष्पेस्तत्संपराद्भ्यादिष्विपि संभावना मिथ्याध्यवसिति सं
न देहे संदेहसंकरो हृष्टव्यः मुक्तिनगरलं मंचनमूले वसति चेत्फणी

राम
८८

देहसंकर्षे यथा श्राशिनमुपयाति पंके मुदी मेघमुक्तं जलनिधिमनल्पं ।
जन्हुकन्यावतीर्णा इति समग्रगुणयोगश्री तयसत्त्वपोर्गश्चवर्णाकर्तृ
न्यायाणामेकवाक्यं विवक्षुः इयमिति सर्वनाम्ना यदि च जंबत्तवत्ती
दुमती विशिष्टरूपेण निर्दिश्यते तदा बिंबप्रतिबिंबभावापन्नधर्म
विशिष्टयोः सदृशयोरैक्यारोपनिदर्शना यदि तेन सा स्वरूपेणैव
निर्द्दिश्यते बिंबभूतो धर्मस्तु पूर्वप्रक्लृप्तत्वात् समग्रगुणयोगश्रीतयेति
२३ योरविशेषणत्वंवाप्यते तदा प्रस्तुतेधर्मिणि तद्वृत्तांतप्रतिबिंबभूता
न प्रस्तुतवृत्तांतारोपरूपं ललितमिदं यथा वसार्यमुंदेहः दिलीपेंदुः
साह्लादमत्तरसजा पीयदि भिवेत्त कलंक सा नत्यो यदि च विकचेंदीव

कु.
२१

यी एतावन्मात्रेकविस्रंभभंगे दुत्कर्षरूपोदात्तालंकारपरिष्कृते हेत्वलंका
रे विश्रांतिः वर्त्तनीयस्य कृतः कीदृशी संपदिति प्रश्नोत्तरतया तिरति
प्रायेपवर्य्यवितरणरूपा प्रस्तुतकार्य्यस्यर्थेनतदीयसंपदुत्कर्षप्रशंसाके
कविस्रंभश्चेत्कार्य्यप्रतिबंधतां प्रस्तुतप्रशंसालंकारे विश्रांतिः कार्य्य
स्यापि वर्त्तनीयत्वेन प्रस्तुतत्वाभिप्राये प्रस्तुतांकुरे विश्रांतिः विशेषा
नध्यवसायात्संदेहसंकरः किंच विद्रुतहवेभवद्वर्णनस्या संबंधे सं
बंधकथनरूपतया तिशयोक्तेरुदात्तालंकारेण सहैकवाचकानुप्रवेशस
करः तिरतिश्राप वितरणोत्कर्षपर्य्यवसायितो हेत्वलंकारस्यापि प्रस्तुत
नस्योदार्य्यवर्णनात्मकतयानुत्पासहैकवाचकानुप्रवेशसंकरः ननु
लंकस्यांप्रशंसालंकारस्य प्रस्तुतांकुरस्य वा राजसंपत्समृद्धिवर्णनात्मको
प्रस्तुत
दात्तालंकारेण सहैकवाचकानुप्रवेशसंकरः वाच्यैषा कस्य प्रतिपादक ताया

प्रतिक्षेपाभावात् तस्मादिहोदाहृतातिशयोक्त्योरेकवाचकानुप्रवेशलक्षणः सं

करः यथा मुक्ताः केलिविसूत्रहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः प्रातः प्रांगणे

सीम्नि मंथरचलद्बालांघ्रिलाक्षारुणाः द्राग्दाडिमबीजशंकितधियः क

र्षन्ति केलीशुका यद्विद्वद्भवनेषु भोजनृपतेस्तत्त्यागलीलायितम् अत्रा

तानछिदुक्तो संपदाम् द्विवर्णनमुदात्तालंकारः तन्मूलकोबालोक्तिलाका

हरणमित्युत्प्रेक्षालंकारः तत्रैव वक्ष्यमाणभ्रांतिरूपपाडुक्ताः पदार्थे

हेतुरूपकाव्यलिंग[illegible]लंकारश्चेति तयोरेकवाचकानुप्रवेशलंकारः तन्म

लक्षणं शंकितधियः इत्यत्र भ्रांतिमदलंकारः ताभ्यां चोदात्तालंकारस्या

ङ्गतां नीतइति तयोश्च तस्यांगांगिभावसंकरः एवंवि[illegible]पा[illegible]

वैभवस्य हेतुमत्तोऽस्तो वितरणविलासस्य हेतोश्चाभेद[illegible]कथनं हेत्वलं

कारः स च दानवितरणविलासस्य नितिशयोक्ति सर्वाभिव्यक्ति पर्यवसा

मात्रपरतया व्यंजकस्याधारतापात्तेरेषां चत्वारणामेकवाचकानुप्रवेशसंक
राणां समप्राधान्यसंकरः नह्येतेषां परस्परमन्यत्र वांगत्वमस्ति उदात्तादिना
त्रस्यैव हेतुत्वलंकारादि[?]चाहृतापादकत्वेनातिशयोक्ति संकरस्यांगतया
नपेक्षणात् एवमन्यत्र श्लोके चतुर्णामपि संकराणां यथायोग्यं संकरः एवम
न्यत्राप्युदाहरणांतराण्यूह्यानि अमुं कुवलयानंदमकरोदप्पदीक्षितः नियो
गाद्वेंकपतेर्निरूपाधिकृपानिधेः चंद्रालोको विजयते शरदागमसंभवः हृद्यः
कुवलयानंदो यत्प्रसादादभूदयम् इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्य श्रीमद्भोज
जलधिकौस्तुभश्रीरंगराजाध्वरींद्रवरदसूनोरप्पदीक्षितस्य कृतिः कुवल
यानंदः समाप्तः श्री ०